

Magnus Petersson

”önskan att visa sig på styva linan” Några reflexioner om svensk norgesyn 1949-1950.

1. Inledning

Redan i början av januari 1949, då de norska utrikes- och försvarsministrarna, Halvard Lange och Jens Chr Hauge, gav öppenhjärtiga – men till sitt innehåll inte direkt oväntade – nyårsintervjuer i Arbeiderbladet, stod det antagligen klart för den svenska ledningen att det skandinaviska försvarsförbundet var dödsdömt.¹ Den svenske ÖB:n Helge Jung antecknade i sin dagbok: ”Nu börja de [norrmännen] på allvar, så att väl även [försvarsminister] Vougt och andra förstå vad klockan sannolikt kommer att slå”.² Att inte heller statsminister Tage Erlander överraskades av utvecklingen framgår av att han vid jultid 1948 hade noterat: ”Nog är det numera fullständigt klart att Norge tagit ställning. Allt detta tal om det nordiska samarbetet fyller ju ingen annan funktion än att slå blå dunster i ögonen på oss och på de norska medborgare, som alltjämt är betänksamma mot Langes äventyrspolitik”. Efter intervjuerna skrev Erlander: ”Nu har nog även de mest optimistiska bedömarna måst säga sig att Lange lyckats i sina strävanden att slå sönder det nordiska samarbetet. Hans nyårsuttalanden kan ju inte ha haft någon annan mening... Ett förbund skulle förstås ha inneburit ständiga slitningar och ständiga missförstånd med ett folk så utan hud som det norska”.³ Den svenska representationen i Oslo – såväl militärattachén som ambassadören – uttryckte sina meningar utan omsvep i sina rapporter hem till Stockholm. Båda var förbitterade på norrmännen, i synnerhet på just Hauge och Lange. Man ansåg att det var de, som under närmast konspiratoriska former, hade svikit Nordens sak och att de sedan, för att skyla över det hela, skyllde förhandlingarnas misslyckande på svenskarna såsom varande neutralitetsdogmatiker och halsstarriga.⁴ Den svenske ambassadören i Washington, Erik Boheman, varnade dock för konsekvenserna av att ställa till ett ordkrig:

Sedan förutsedd situation nu inträtt och därest Norge redan i sak fattat sitt beslut, vågar jag ur synpunkten, att vårt förhållande till USA, som säkerligen kommer att bli besvärligt, hemställa att en eventuell norsk-dansk anslutning till Atlantpakten icke behandlas som en olycka och att möjligheterna av en konkret försvarssamverkan bevaras. Den enda utvägen synes mig vara att hålla god min i elakt spel samt att därefter taga hela situationen under övervägande.⁵

MAGNUS PETERSSON

Den svenska regeringen övervägde i detta skede om det var lönt att fortsätta förhandlingarna och man ville i varje fall markera för norrmännen att uttalanden som Langes och Hauges inte sågs med blida ögon på svensk sida. Efter en förfrågan både hos den danska och den norska regeringen beslöt man sig dock för att fortsätta.⁶ Fastän förhandlingarna fortsatte januari ut – med möten i Karlstad, Köpenhamn och slutligen Oslo – innan de definitivt avbröts och trots att den svenska ledningen i stort sett handlade enlighet med Bohemans rekommendationer, så fanns det bakom den svenska fasaden ett inslag av bitterhet gentemot norrmännen både under och efter januari 1949. Syftet med denna uppsats är att visa på detta, säga något om dess orsaker, kort beröra dess konsekvenser (särskilt på säkerhetspolitikens område) och att reflektera något över saken.

2. Ett konflikttarv

I avhandlingen *Brobygge eller blockbildning?* använder sig Erik Noreen av s.k. belief system-teori för att förklara varför de svenska och norska regeringarna intog olika ståndpunkter till frågan om ett försvarsförbund.⁷ Noreen menar att det norsk-svenska förhållandet efter 1905 och särskilt under andra världskriget påverkades av ett ”unionssyndrom” och ett ”sveksyndrom”. Starkt förenklat betyder det förra att norrmännen inte ville återgå till något som påminde om unionstanken och att Sverige inte behandlade Norge som en jämbördig småstat, det senare att händelserna under andra världskriget gjorde att ett irrationellt element inplanterades bland de norska beslutsfattarna och tog sig uttryck i ett slags rivalitetsförhållande och en ömsesidig misstro mellan länderna.⁸

Det finns andra forskare som har identifierat liknande psykologiska faktorer som kan ha påverkat det svensk-norska förhållandet under 1900-talet. Den norske historikern Olav Riste skrev i en artikel i *Nordisk Tidskrift* 1989 att Sverige ignorerade den norska exilregeringen under andra världskriget – behandlade den som en ”statsrettslig fiksjon” – vilket han sammankopplade med en mera långsiktig svensk hållning gentemot Norge efter 1905, som han kallade för ett ”1905-komplex”. Detta skulle innebära att Sverige inte erkände Norges självständighet i förhållande till Sverige förrän tidigast 1949 och att det således skulle ha spelat in under försvarsförbundsförhandlingarna.⁹ Den svenska historikern Kersti Blidberg har anslutit sig till denna uppfattning. Hon talar om ett psykologiskt element med rötter i unionstiden som gjort sig gällande inte bara under andra världskriget, utan också före och efter det, då svenska och norska säkerhetsintressen ställts mot varandra. Om den svenska politiken gentemot norrmännen under kriget skriver hon: ”De klara uttryck för nonchalans, ointresse och nedlåtenhet gentemot norrmännen som kom fram på svensk sida – hos regering, hos myndigheter, hos militären – var inte en tillfällighet”¹⁰

Emellertid har kanske Jakob Sverdrup en viktig poäng då han icke så ensidigt sammanfattar saken sålunda: ”Det er utvilsomt fruktbart å se forholdet mellom de

to land under krigen i et perspektiv som strekker seg fra 1905 til 1949. 1905-komplekset var en realitet i *begge land* [min kurs]. Og spørsmålet om lederskapet i Norden spilte med under forhandlingene i 1949”.¹¹

Det kan alltså ha funnits latent och vetenskapligt svårbelagda psykologiska faktorer som – i kombination med uppenbara intressেমotsättningar – hämmade en svensk-norsk integration under efterkrigstiden och som vid tillspetsade situationer uppdagades.

3. De svenska stämningarna – Lange och Hauge i fokus

Den tydliga interna svenska besvikelsen över utvecklingen och bitterheten gentemot norrmännen som förmärks under 1949/50 omfattar såväl statsministern som utrikesministern, men representeras kanske tydligast av den svenske ambassadören i Oslo, Johan Beck-Friis.¹² Beck-Friis var antagligen den störste norgekännaren av de tre. Han hade arbetat nära norrmännen under nästan ett decennium: först som envoyé i Oslo 1940 och hos norska regeringen i London från 1943, sedan som ambassadör i Oslo från 1947.

Man kan fråga sig huruvida man utifrån dessa centrala aktörer kan generalisera fenomenet till hela den svenska säkerhetspolitiska ledningen. För sådana generaliseringar är denna undersökning naturligtvis alldeles för liten, men tentativt kan anföras att irritationen mot norrmännen tycks ha varit mera utbredd i utrikesledningen än i försvarsledningen. Detta kan ha berott på att försvarsledningarna i de båda länderna hade likartade uppfattningar om de frågor som föll inom deras ansvarsområde, medan det motsatta var fallet i utrikesledningarna. Försvarsledningarna delade hotbild, syn på hjälp utifrån och man såg i den skandinaviska halvön en välvgränsad strategisk enhet som kunde försvaras mer effektivt om man samarbetade. Den svenska utrikesledningen däremot berördes mera påtagligt av de olikartade uppfattningar som fanns i förhållande till olika utrikespolitiska frågor i de båda länderna och man förstod tidigt att detta skulle skapa svåra slitningar. Yrkesdiplomaten Sverker Åström som exempel, som var sekreterare i den svenska delegationen i den skandinaviska försvarsutredningen, verkar för sin del ansluta sig till Beck-Friis uppfattningar och antyder i sina memoarer att dessa uppfattningar också var de gängse på svenska UD.¹³ Även på utrikesnämndens sammanträden kunde bittra stämningar mot norrmännen höras, men man varnade från ansvarigt håll för att ge uttryck för dem.¹⁴

Ett utmärkande och generellt drag för den svenska kritiken, var att den var starkt personanknuten och som sådan upphängd på i första hand utrikesminister Lange, men också på försvarsminister Hauge. Det var de som, om man ställde saken på sin spets, hade omöjliggjort ett skandinaviskt försvarsförbund. Efter köpenhamnsmötet den 22–24 januari 1949 antecknade Erlander att Lange under mötet drivit fram den ena provocerande förklaringen efter den andra i syfte att riva alla broar och bränna alla skepp och att Hauge syntes jagad av sitt dåliga

MAGNUS PETERSSON

samvete inför att medverkat till sammanbrottet.¹⁵ Efter det sista mötet i Oslo den 29 och 30 januari skrev han: "...vad hjälper argument, när Lange bestämt sig för att normmännen icke skall lyssna".¹⁶

Den norske statsministern Einar Gerhardsen intar som så ofta en slags mellanposition. Han framställs av svenskarna som en man med goda avsikter, men med bristande ledaregenskaper. Vid flera tillfällen uttrycks uppfattningar som: "Gerhardsen velat finna en väg förbi Lange",¹⁷ "Gerhardsen pressades sönder",¹⁸ eller "Gerhardsen verkade ännu svagare än i Karlstad".¹⁹ I mars 1949 skrev Beck-Friis följande i ett karaktäristisk bokslut:

Att planerna om ett nordiskt försvarsförbund ej kunde realiserats och att Norge kommer att ansluta sig till Atlantpakten torde utan minsta tvivel i främsta rummet vara utrikesminister Langes förtjänst eller fel, hur man nu ser på det. Sällan torde en så betydelsefull åtgärd som Norges nämnda anslutning hava förberetts och genomdrivits av en enda person i sådan utsträckning som här skett... Han har spelat sina kort utomordentligt skickligt och låtit sig angeläget vara undvika få skenet att leda folkopinionen som han ju de facto gjort. I sina offentliga tal har han alltid gått steg för steg med örat mot marken [sic!], lyssnande att opinionen följde efter. Vid bedömningen av Lange bör man ej släppa ur minnet att han tillbringat större delen av sin ungdom utomlands och fått internationell uppfostran, varför han torde se på de utrikespolitiska problemen ur mer internationell synvinkel än genomsnittsnorrmannen. Av samma skäl torde han knappast hysa samma känsla för nordisk samhörighetskänsla som normmän i allmänhet, även om han har många typiska norska drag, t.ex. önskan att visa sig på styva linan... Vad norska regeringen angår torde försvarsminister Hauge vara den som kraftigast bistått utrikesministern i hans kamp för Norges orientering västerut. De finnas de som påstå att Hauge rent av varit den drivande kraften. Vare därmed hur som helst; att de två samarbetar förträffligt härvidlag står utom diskussion. Statsminister Gerhardsen, som under sin ämbets-tid visat sig vara mera en fridens och kompromissernas än en stridens man förefaller ej hava varit den starke ledare landet behövt denna tid.²⁰

Man kan finna en förklaring till personfixeringen i att man på svensk sida verkligt ansåg att ett fåtal personer på norsk sida hade avgörandet i sin hand. Det fanns i det norska arbetarpartiet (DNA) under efterkrigstiden interna stridigheter och en debatt om utrikes- och säkerhetspolitiken. En spänning kunde förmärkas mellan partieliten och "gräsrotterna", mellan partiets centrala ledning och stortingsgruppen, mellan vänsterflygelns uppfattning och partilinjén. Striden gällde den allt starkare maktkoncentrationen inom partiet (något som får betraktas som ett allmänt drag för europeiska partier under efterkrigstiden, också Sveriges), men innehöll också en rad ideologiska komponenter såsom antimilitarism, nordism, isolationism och antiamerikanism. Knut Einar Eriksen menar i sin avhandling *DNA og NATO* (1972) att motståndet mot den centrala ledningens politik generellt sett ökade "...dess lenger man fjernet seg fra toppnivåene i de omtalte utenrikspo-

litiske konflikter”. Detta gällde såväl NATO-frågan 1948-49 som striden om försvarsbudgeten och tjänstetidens längd 1950-56, konflikten om bas- och atompolitiken 1957-61, om tysk upprustning på 50-talet och i flera andra säkerhetspolitiska frågor efter andra världskriget.²¹

I partiets behandling av NATO-frågan forcerade partistyrelsen beslutet om Norges anslutning till Atlantpakten genom DNA:s landsmöte i februari 1949 och genom Stortinget kort därpå, innan oppositionen hann mobilisera sig. Betydande kretsar inom partiet ansåg sig ha blivit förda bakom ljuset och en intern opposition etablerades mot partiledningens ”borgerliga” politik, en opposition som slutligen skulle spränga partiet 1961.²²

För en Norgekännare som Beck-Friis var det ingen konst att identifiera och spela på dessa inre spänningar i regeringspartiet. Att Erlander och Undén också visste hur det låg till, verkar klart. Erlander hade varit med på DNA:s ovan nämnda landsmöte, där han inför många förvånade ombud hade klargjort den svenska inställningen. Statsministerns slutintryck var dock klart: ”Jag behövde förvisso uppleva en norsk partikongress för att förstå vad vi sluppit genom att paktförhandlingarna misslyckats. Inte så att kongressen var på något sätt fientligt sinnad mot Sverige. Tvärtom men genom vänligheten lyste dock 1905 tämligen väl igenom”.²³ Drygt två månader senare talade Beck-Friis med en medlem av den norska regeringen, vilken uttryckte:

”Om vi bara hade vetat om svenskarnas anbud om ett försvarsförbund!” Då jag [Beck-Friis] framhöll att frågan ju diskuterats i pressen så att man här väl hade en viss kännedom därom, förklarade han att man innan statsminister Erlanders inlägg å arbetarpartiets landsmöte hade trott att det svenska anbudet varit förenat med oöverkomliga villkor. Erlanders inlägg hade överraskat samtliga och kunnat verka som en bomb, om man önskat utnyttja det, vilket dock ej skedde. Då jag direkt frågade, huruvida norska regeringen dessförinnan ej haft kännedom om innebörden av det svenska anbudet svarade han ögonblickligen ett kallt nej samt tillade att ”Gerhardsen och Lange visste väl besked, men de hade ej sagt något till oss”.²⁴

Vad detta uppenbarligen syftar på var att det på svensk sida ansågs att den norska partiledningen för sitt eget parti och för sin egen befolkning skulle ha mörklagt det svenska anbudet från Karlstad den 5-6 januari – då Sverige erbjöd sig att ta på sig alliansförpliktelser gentemot Norge och Danmark, speciellt som dessa länder praktiskt taget saknade försvar – och överhuvudtaget den svenska inställningen till ett försvarsförbund.²⁵ Enligt Boheman, här citerad av den svenske FN-ambasadoren Sven Grafström, var den svenska karlstadspolitiken ”ett ytterst märkligt avsteg” från Sveriges traditionella neutralitetspolitik. Man kunde efter denna inte längre tala om svensk egoism eller neutralitetsidioti. Det storstilade i det svenska anbudet insåg man först, enligt Boheman, då man betänkte att Sverige vid tiden kunde ställa upp 700.000 man, Norge 30.000 och Danmark 15.000 – Sverige hade 1000 moderna jaktplan, Norge 90 och Danmark 9.²⁶

MAGNUS PETERSSON

Den svenska ledningen tyckte alltså att den gjort allt som stod i dess makt - t.o.m. avvikit kraftigt från den traditionella svenska politiken - utan att den norska ledningen hade låtit sig övertygas. En anteckning från Undéns penna efter Karlstad indikerar att Undén knappast trodde på norrmännens goda vilja: "Ha de någon tanke på att avstå från anslutning till Atlantpakten? Jag tror det knappt. De ha nog från början trott på möjligheten att dra Sverige med i kölvattnet. När de märkt att detta inte lyckas är de färdiga med det skandinaviska förbundet. Men de vill få preciserat hur långt Sverige vill gå. De hade nog knappast trott att vi skulle vara beredda ta ett försvarsförbund. När så är fallet, åtminstone vad regeringen angår, så anse de nödvändigt följa linjen ett strycke till".²⁷

Oansvarighet

För Tage Erlander innebar det norska ställningstagandet att Norden riskerade att dras in i ett tredje världskrig automatiskt och att norrmännen därför hade svikit Nordens sak. Enligt Erlander drog Lange på sig ett "fruktansvärt ansvar" med sin "äventyrspolitik". Sannolikt hade han omöjliggjort varje försök att hålla Norden utanför ett storkrig.²⁸ Efter Karlstad i början av januari gav han uttryck för en liknande tankegång. Han var rädd för att ett förbund med norrmännen skulle försätta "det försiktiga Sverige" i riskabla situationer, men han trodde att ett läge då länderna gick åt var sitt håll skulle vara än värre: "Då är väl Norden med i kriget från första dagen. Det ansvar som Lange och Hauge drar över sig borde kännas fruktansvärt, men det tycks inte bekymra dem".²⁹

En implikation av det "oansvariga" beteendet var att norrmännen sålde ut sin del av Norden till de västliga stormakterna. Beck-Friis rapporterade att allierad militär expertis fullständigt kartlade Norge efter anslutningen till Atlantpakten,³⁰ och under sommaren 1949 uppstod en intressekonflikt mellan amerikanerna och norrmännen om en tomt i centrala Oslo. Tomten hade köpts av USA, som på den ville bygga en ambassadbyggnad, men Stortinget ville köpa tillbaka tomten för egna ändamål. Beck-Friis kunde torrt konstatera: "Därest amerikanerna göra allvar av sina planer att där uppföra en hög kanslibyggnad, som till höjden antagligen skulle överträffa såväl kungl. slottet som stortingsbyggnaden, skulle de nog finnas som ansåge att det allt större inflytande, som Amerika utövar i Norge, häri fått ett synligt uttryck".³¹

Den svenska bitterheten hölls levande genom hela 1949 och en bra bit in på 1950. Bidragande orsaker var sannolikt en plötslig norsk devalvering hösten -49 och att de segdragna förhandlingarna om en nordisk tullunion körde fast vid årsskiftet 1949/50.³²

I slutet av juni 1950 talade Undén med den ryske ambassadören Rodionov, vilken återkom flera gånger till Norges anslutning till Atlantpakten. Han sade sig inte kunna förstå den norska politiken och beklagade den mycket. Undén sade att han delade hans mening och att norrmännen var "impulsiva i sina handling-

är” och hade slagit in på denna nya väg helt mot vad man i Sverige ansåg riktigt.³³

Narcissism och blåögdhet

Beck-Friis återkom ofta till antydningar om att Lange, men också Hauge hade narcissistiska drag och således särskilt njöt av att spela en huvudroll i det egna landet, i Norden och internationellt. Också Åström antyder detta vad det gäller Lange.³⁴ Man kan också identifiera en uppfattning hos Beck-Friis om att norrmännen övervärderade sin egen roll och att de därmed ibland saknade verklighetsförankring.

I oktober 1949 gick rykten om att Hauge skulle byta departement och bli justitieminister. Dessa rykten skulle realiseras först 1955, vilket Beck-Friis förutspå: ”Det skulle förvåna mig”, skriver han, om Hauge ”som otvivelaktigt trivs bra i sin nuvarande ställning och särskilt njuter av den roll han som försvarsminister internationellt spelar i samband med A-pakten, skulle frivilligt byta departement”.³⁵ I juli 1950 rapporterade han om hur Lange de senaste åren hade nedlagt ”ett energiskt arbete på att göra sig känd och uppskattad inom vidast möjliga kretsar och göra propaganda för sin utrikespolitik”.³⁶

Även det norska folket ansågs ha liknande drag. Under de norska förhandlingarna med USA i februari 1949 rapporterade Beck-Friis hur Lange i pressen hyllas som hjälte och hur det norska folkets hjärtan fylldes med stolthet p.g.a. den internationella pressens uppmärksammande av det tappra Norge: ”Lange blåses här upp till stora proportioner och hans ställning i landet måste anses mycket stark. Det låter kanske egendomligt, men så är det”.³⁷ En knapp vecka senare hette det att: ”Den norska självbelåtenheten tar sig härvid ibland uttryck, som förefalla en neutral observatör rent groteska”.³⁸

Ett tecken på norsk blåögdhet var att norrmännen trodde att de skulle få stort inflytande över Atlantpaktens utformning och en central roll i dess uppbyggnad. I slutet av mars 1949, skrev Beck-Friis:

Ett av huvudargumenten för den norska brådskan med Atlantpakten var som bekant att Norge skulle vara med redan från början för att göra sin stämma hörd vid paktens utformning. Jag vet ej om de höga herrarna själva verkligen trodde att Norge skulle i nämnvärd grad kunna göra sig gällande härvidlag, men med det bristande sinne för proportioner, som förefaller finnas på sina håll, håller jag ej detta för uteslutet.³⁹

Illvilja och mindervärdeskomplex

Men det var inte bara oansvarighet och narcissism som utmärkte norrmännen. Som jag nämnde i inledningen såg man på svenskt håll det också som att den norska ledningens strategi var dels att medvetet stjälpas försvarsförbundet genom att vägra göra avkall på kopplingen till väst, dels att skylla försvarsförbundets misslyckande på den svenska hållningen.

MAGNUS PETERSSON

Den 17 januari 1949 antecknade Erlander: "Lange får det alldeles för lätt. Han behöver bara påverka amerikanerna att säga nej, så är det klart. Att han är beredd att göra det behöver vi icke betvivla".⁴⁰ Enligt en intern UD-rapport från mitten av februari skulle Lange, enligt Erlander, hela tiden "internt ha kört med argumenter" att svenskarna insett att vapenleveranser västerifrån till Danmark och Norge inte gick att få inom ramen för ett skandinaviskt förbund utan stormaktskoppling och att det svenska anbudet om ett försvarsförbund därför ej var allvarligt menat.⁴¹ I enlighet med dessa resonemang menade Beck-Friis att Langes huvudsikt var att använda förhandlingarna som ett medel att nå målet; en anslutning till Atlantpakten. Förhandlingarna skulle bara tjäna syftet att visa "...att den norska utrikesledningen gjort allt vad i dess makt stått för att förmå Sverige till ett militärt skandinaviskt samarbete, men att Sverige ställt sig avvisande"⁴²

Den svenska uppfattningen om norsk illvilja gentemot Sverige fortsatte.⁴³ Undén var under sommaren irriterad över att normmän skrev – eller verkade för – artiklar i svensk press, som var kritisk mot den svenska regeringens politik: "Jag undrar vad normmännen skulle säga om en svensk publicerade en kritisk betraktelse över norsk utrikespolitik i en norsk tidning".⁴⁴ Beck-Friis började allt mer tro att den norska utrikesledningen och i synnerhet Lange var ovänligt inställd till Sverige: "Icke blott de stora linjerna utan även små detaljer tyda alltmer på att den norske utrikesministern ej hyser någon större sympati för vårt land, vårt folk eller ens för sin svenske kollega", skrev han i juni.⁴⁵ Samma inställning till Sverige som man fick serverad av den norska regeringen och dess myndigheter, gällde enligt Beck-Friis också det norska näringslivet.⁴⁶

Den norska illviljan bestod också i att försöka dra med Sverige in i NATO "bakvägen" och i rena rama sabotageaktionerna. Beck-Friis varnade åtskilliga gånger under 1949–50 för att normmännen medvetet ville smyga in Sverige i NATO.⁴⁷ Då svenska plogbilsförband skulle delta i en norsk vinterövning i februari 1950, skrev Beck-Friis: "Man merkt die Absicht...För Lange gäller det ju att få de mot hans A-paktspolitik kritiskt inställda inom det egna partiet att tro, att Sverige kommer att följa efter".⁴⁸ Under våren 1950 trodde han också att normmännen uppsåtligen hade "förväxlat" säckar med svensk kurirpost: "Det är med beklagande jag skriver detta, men anser jag mig med hänsyn till de metoder, som norska vederbörande understundom brukar, skyldig inberätta mina farhågor".⁴⁹

En förklaring till den norska inställningen trodde Beck-Friis kunde vara ett norskt mindervärdeskomplex. Under hösten 1949 hade den norska Aftontidningen publicerat ett uttalande som Lange fällt under förbundsförhandlingarna: "att det i varje fall vore bättre att engelska och amerikanska officerare toge befälet i Norge än att svenskarna komme hit och kommenderade". Beck-Friis hade i sammanhanget talat med en "klok och välbalanserad normman, vars inställning till Sverige ej är känslöbetonad", som sagt att det var raffinerat skickligt av Aftontidningen att i ett nötskal klargöra hela situationen, d.v.s. att man i Norge "...gärna

skulle finna sig i snart sagt vilka order och ingrepp som helst från anglosaxisk sida men absolut vägrade erkänna någon underlägsenhet gentemot Sverige genom att låta Sverige på minsta sätt dominera”.⁵⁰

4. Känsla och förnuft

Trots de svåra psykologiska påfrestningar som den skandinaviska förbundstankens misslyckande uppenbarligen skapade kunde den svenska och norska ledningen på ett konstruktivt och oväntat oproblematiskt sätt samarbeta på säkerhetspolitikens område även i fortsättningen. Norrmännen framförde omedelbart förståelse för den svenska ståndpunkten och försökte påverka sina västliga allierade att inte isolera Sverige politiskt och militärt. Man försökte särskilt förmå dem att acceptera leveranser av militär högteknologi också till Sverige för att stärka Sveriges försvar mest möjligt. Norge blev Sveriges militära länk till Storbritannien och USA under slutet av 40-talet och början av 50-talet. Man kan utan tvekan säga att det starka svenska försvaret av norrmännen upplevdes som en sköld mot en sovjetisk attack, vilken man i skydd av kunde bygga upp sitt eget försvar. Det svenska försvaret förbättrade helt klart det norska militärstrategiska läget och var för såväl norrmännen som västalliansen ett avskräckande och ”beroligande” element på den europeiska nordflanken.

Dessutom etablerades ett - med tanke på Sveriges alliansfria politik – omfattande militärt svensk-norskt samarbete i syfte att skaffa den skandinaviska halvön ett så effektivt försvar som möjligt. I detta såg den svenska regeringen, efter viss initial tvekan, inga oöverstigliga problem att inom vissa gränser samarbeta med norrmännen. En viktig utgångspunkt i detta militära samarbete var den under försvarsförbundsförhandlingarna arbetande militära specialkommitténs rapport. Specialkommittén hade klargjort Skandinavians strategiska läge och de militärtekniska åtgärder som borde vidtas om ett försvarsförbund skulle realiseras. Efter viss omarbetning utförd av den svenske försvarsstabschefen Nils Swedlund, fick denna plattform bli vägledande för framtiden. Visserligen trodde Beck-Friis att Swedlunds ”stabsförhandlingar” med norrmännen ”skulle göra dem än högfärdiga”, men detta hindrade dem inte från att fortsätta.⁵¹ Det fanns ovanligt starka militära skäl till att Norge och Sverige borde ha ett så nära militärt samarbete som möjligt. En västtysk officer uttryckte detta på ett träffande sätt sommaren 1949 under en konferens i Norge: ”Så snart ryssarna bryta in på endera landets område måste båda ländernas försvarsstaber samarbeta på alla områden; det blir ej längre tal om någon riksgrens. Det erfordras en gemensam överbefälhavare, som efter tidigare hemliga överläggningar, skall låta uppgjorda planer träda i kraft. Ju mer förberedelser som gjorts i fred dess bättre...”.⁵² Detta var också vad som gjordes så långt den norska allianssolidariteten och den svenska neutralitetspolitiken tillät det.⁵³ Det säkerhetspolitiska samarbetet på den skandinaviska halvön var för viktigt för att styras av känslor.

MAGNUS PETERSSON

5. Avslutning

Denna uppsats har bland annat visat att det fanns en uppfattning bland centrala svenska statsråd och ledande tjänstemän i utrikesledningen om att norrmännen inte menade allvar med förhandlingarna om ett skandinaviskt försvarsförbund. Förhandlingarna skulle snarast ha varit ett instrument för inrikes bruk, ytterst syftande till att underlätta en norsk NATO-anslutning. Svenska historiker har tolkat det svenska initiativet till ett försvarsförbund på liknande sätt, d.v.s. att det svenska intresset för ett försvarsförbund inte var "allvarligt menat". Karl Molin antyder i boken "Omstridd neutralitet" (1991) att så var fallet och det svenska initiativet främst var betingat av inrikespolitiska skäl.⁵⁴ En liknande tolkning gör Kent Zetterberg. Zetterberg menar att Undén hade föga tro på att norrmännen skulle acceptera ett försvarsförbund och i det perspektivet skulle det svenska initiativet bli ett gott svenskt alibi för framtiden.⁵⁵

Om dessa tolkningar är riktiga, hur ska man då förklara den svenska bitterheten gentemot norrmännen? Man kan ju rimligen inte vara bitter om man märker att utvecklingen går i önskvärd riktning. Det är ju knappast heller seriöst att hävda att Beck-Friis eller Erlander eller någon annan svensk konsekvent nedtecknade bittra omdömen om norrmännen under lång tid för att få ett gott alibi i framtidens historieböcker. En sådan tolkning skulle vara överdrivet konspiratorisk. Går det på något sätt att komma förbi denna motsägelse? Det beror nog på vad man lägger in i den inrikespolitiska premissen. Sannolikt ville den svenska ledningen gärna ha ett försvarsförbund, men man ansåg det osannolikt att ett sådant skulle kunna förverkligas. Oavsett resultatet var dock en utredning om ett skandinaviskt försvarsförbund inrikespolitiskt fördelaktigt. För att använda Molins ord: "Utan att rubba sin grundläggande politik hade den [regeringen] avväpnat oppositionen och samtidigt givit svar på den kritik för isolationism som den undénska politiken så ofta frammanade".⁵⁶ Skulle – mot alla odds – ett förbund ha kommit till stånd kunde regeringen till den inrikespolitiska vinsten ha lagt också en säkerhetspolitisk vinst. Detta satte dock norrmännen stopp för. Därav den svenska bitterheten.

I vilket fall som helst kan man så här i efterhand konstatera att förbundstankens misslyckande innebar att ett säkerhetspolitiskt splittrat Skandinavien skapades, en splittring som är rådande än idag och som formellt sett – i varje fall vad det gäller de svensk-norska säkerhetspolitiska relationerna – snarast har tilltagit efter det kalla kriget. Vi har nu en situation där Norge är med i NATO, men inte EU och Sverige är med i EU, men inte NATO. För betydande kretsar i båda länderna tycks detta i någon mening föra med sig en känsla av utanförskap. Men varken den norska "äventyrspolitiken" eller de bittra stämningarna i länderna emellan strax efter försvarsförbundsförhandlingarnas misslyckande förhindrade att Norden under det kalla kriget kunde bli en lågspännings- och buffertzonen mellan de antagonistiska stormakterna, och att de svensk-norska säkerhetspolitiska relationerna kunde präglas av ett ömsesidigt förtroende och ett gemensamt ansvarsta-

gande på den skandinaviska halvön. De skandinaviska försvarsförbundsförhandlingarna hade klargjort situationen och givit en vägledning för framtiden, och i det avseendet hade de inte varit förgäves.

Noter

- 1 Om detaljerna kring intervjuerna se Skodvin, Magne: *Norden eller NATO? Utenriksdepartementet og alliansesporsmålet 1947-1949* (Univeritesforlaget, Oslo 1971) s. 231ff.
- 2 Måndagen den 3/1 1949, Helge Jungs arkiv, Serie B II, Dagböcker i avskrift, Volym 20, KrA.
- 3 23/12-48 och 4/1-49, Tage Erlanders arkiv, F VIII: 1 (Försvarsförbundsförhandlingarna 1948–1949, Volym 1), “Minnesanteckningar ang nordiskt försvarsförbund 1947–1949”, ARAB.
- 4 Se Oslo den 5 januari 1949, Dnr 1/49 Försvarsstabens arkiv (hädanefter Fst), Svenska Beskickningen, Norge, Militärattachén i Oslo, Serie FI, Utgående och inkommande skrivelser 1949, Nr 2, KrA och Oslo den 3 januari 1949, “Norge och västmakterna”, Nr 3, Strängt förtroligt, Johan Beck-Friis till Östen Undén, Utrikesdepartementets arkiv (hädanefter UD), HP 1 An, Volym 203 (CL), RA.
- 5 Telegram i blankettchiffer från Washington (Boheman), avsänt den 4/1 1949 kl. 22.24, Nr 51.D/4, UD, HP 1 Ab, Volym 45 (LXIX), RA.
- 6 Den 4/1 1949, Östen Undéns samling, Östen Undéns dagbok, KB.
- 7 Noreen, Erik: *Brobygge eller blockbildning. De norska och svenska utrikesledningarnas säkerhetspolitiska föreställningar 1945–1948* (Carlsson Bokförlag, Stockholm 1994) s. 16ff.
- 8 Noreen a.a. s. 77–86.
- 9 Riste, Olav: “Forholdet mellom den norske og den svenske regjering under krigen” i *Nordisk Tidskrift* 1/1989. 1989 s. 1–9.
- 10 Blidberg, Kersti: “Polistrupper och operation ‘Rädda Norge’. Militär hjälp till Norge – ett svenskt intresse”. Ekman, Stig & Grimnes, Ole Kristian (red): *Broderfolk i ufredstid. Norsk-svenska forbindelser under annen verdenskrig* (Universitetsforlaget, Oslo 1991) s. 111f och 165ff. Citatet är från s. 169. Wilhelm M. Carlgren har emellertid bemött dessa påståenden. Carlgren menar att den svenska regeringen inte bemötte den norska regeringen som en statsrättslig fiktion utan som en politisk realitet “...och om den bedömde den som en exilregering med begränsade egna resurser innebar detta knappast någon fundamental felvärdering”. Se Carlgren, Wilhelm M.: “Svensk-norska regeringsrelationer under andra världskriget” i Ekman & Grimnes (red) a.a. s. 62.
- 11 Sverdrup, Jakob: Inn i storpolitikken 1940-1949. *Norsk utenrikspolitikkes historie* Bind 4 (Universitetsforlaget, Oslo 1996) s. 181. Se också s. 326f.
- 12 För en mera detaljerad och sammanhållen framställning av Beck-Friis rapportering, se To-biassen, Tommy: *Ambassadør Johan Beck-Friis – Undéns mann i Oslo?* (C-upsats vid Stockholms universitet, Historiska institutionen 1993).
- 13 Åström, Sverker: *Ögonblick. Från ett halusekel i UD:s tjänst*. (Bonnier Alba AB, Stockholm 1992) s. 69–108, särskilt s. 84–87 och 100f.

MAGNUS PETERSSON

- 14 Se Utrikesnämndens arkiv, t.ex. Utrikesnämnden den 28 februari 1949, RA.
- 15 25/1-49, Tage Erlanders arkiv, F VIII: 1 (Försvarsförbundsförhandlingarna 1948–1949, Volym 1), Minnesanteckningar ang nordiskt försvarsförbund 1947–1949, ARAB.
- 16 31/1-49, Ibidem.
- 17 Den 24/12 1948, Östen Undéns samling, Östen Undéns dagbok, KB.
- 18 9/1-49, Tage Erlanders arkiv, F VIII: 1 (Försvarsförbundsförhandlingarna 1948–1949, Volym 1), Minnesanteckningar ang nordiskt försvarsförbund 1947–1949, ARAB.
- 19 25/1-49, Ibidem. Se också den 27/12 1948, Östen Undéns samling, Östen Undéns dagbok, KB.
- 20 Oslo den 9 mars 1949, "Norges anslutning till Atlantpakten", nr 326, strängt förtroligt, Johan Beck-Friis till Östen Undén, UD, HP 1 An, Volym 204 (CLIII), RA. Enligt den svenske ÖB:n, Helge Jung, resonerade Erlander i liknande termer i början av februari. Se tisdagen den 1/2 1949, Helge Jungs arkiv, Serie B II, Dagböcker i avskrift, Volym 20, KrA. Även den danske statsministern, Hans Hedtoft, hade enligt Undén sagt att det var Lange personligen som stod i vägen för en skandinavisk lösning. Se den 28/1 1949, Östen Undéns samling, Östen Undéns dagbok, KB.
- 21 Eriksen, Knut Einar: *DNA og NATO. Striden om norsk NATO-medlemskap innen regjeringspartiet 1948-49* (Gyldenald Norsk Forlag, Oslo 1972) s. 257ff (citatet är från s. 264 och kursiveringen är Eriksens).
- 22 Se t.ex. Sverdrup a.a. s. 335ff. För en mera grundläggande redogörelse för händelseförloppet se Eriksen, a.a.. Angående partisplittningen, se Kvam, Ragnar jr: *DNA mot splittelse. Da venstreflyøyen ble ekskludert og SF stiftet* (J.W. Cappelens Forlag A.S., Oslo 1973) s. 178.
- 23 20/2-49, Tage Erlanders arkiv, F VIII: 1 (Försvarsförbundsförhandlingarna 1948–1949, Volym 1), Minnesanteckningar ang nordiskt försvarsförbund 1947–1949, ARAB. Också den svenske kommunikationsministern, sedermera försvars- och utrikesministern Torsten Nilsson var med på den norska partikongressen. Han skyllde särskilt forceringen av beslutet på den starke partisekreteraren Haakon Lie och menade att "oppositionen dribblades bort". Se Nilsson, Torsten: *Människor och händelser i Norden* (Tidens förlag, Stockholm 1977) s. 352 och 355.
- 24 Oslo den 27 april 1949, "privata uttalanden av norskt statsråd", Nr 437, Strängt förtroligt, Johan Beck-Friis till Östen Undén, UD, Hp 1 An, Volym 205, RA. Se också Oslo den 17 februari 1950, "den aktuella situationen i Norge", Nr 216, Strängt förtroligt, Johan Beck-Friis till Östen Undén, UD, HP 1 An, Volym 207 (CLXI), RA.
- 25 Se t.ex. Skodvin a.a. s. 241.
- 26 Grafström, Sven: *Anteckningar 1945–1954*. (Utgivna genom Stig Ekman, Kungliga samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, Handlingar del 15, Stockholm 1989) den 3/2 1949.
- 27 Den 5–6/1 1949, Östen Undéns samling, Östen Undéns dagbok, KB.
- 28 23.12.48, Tage Erlanders arkiv, F VIII: 1 (Försvarsförbundsförhandlingarna 1948–1949, Volym 1), Minnesanteckningar ang nordiskt försvarsförbund 1947–1949, ARAB.
- 29 9/1-49, Tage Erlanders arkiv, F VIII: 1 (Försvarsförbundsförhandlingarna 1948–1949, Volym 1), Minnesanteckningar ang nordiskt försvarsförbund 1947–1949, ARAB. Det finns t.o.m. påståenden om att inte ens den norske kungen skulle ha gillat sin regerings

- politik. Han skulle ha sagt: “Norge som aldrig haft ett krig med Ryssland, skall nu trampa på det ryska lejonets svans”. Se Ibidem 27/1-49.
- 30 Oslo den 22 april 1949, “U.S.A.:s representanter i Norge“, Nr 436, Förtroligt, Johan Beck-Friis till Östen Undén, UD, HP 1 An, Volym 205, RA.
- 31 Oslo den 6 augusti 1949, förtroligt, Nr 166, Johan Beck-Friis till utrikesrådet Dahlman, UD, HP 1 An, Volym 205 (CLVII), RA.
- 32 Se t.ex. torsdagen den 29/9 1949, Helge Jungs arkiv, Serie B II, Dagböcker i avskrift, KrA; Oslo den 19 november 1949, ”presspolemiken om nordiskt samarbete”, Nr 1132, Johan Beck-Friis till utrikesministern, UD, HP 1 An, Volym 206 (CLIX), RA och den 18/1 1950, Östen Undéns samling, Östen Undéns dagbok, KB.
- 33 Kopia av Strängt förtrolig P.M. av Östen Undén, Stockholm den 30 juni 1950, rörande ett samtal med Rodionov, Volym 207 (CLXIII), UD, HP 1 An, RA. Ett sådant uttalande som Undén här gör kan, som bl.a. Bo Petersson antytt, också tolkas i taktiska termer inom ramen för den svenska sovjetpolitiken. Se Petersson, Bo: *Med Moskvas ögon. Bedömningar av svensk utrikespolitik under Stalin och Chrusjov*. (Arena, Stockholm 1994) s. 150–152.
- 34 Åström, a.a. s. 98.
- 35 Oslo den 18 oktober 1949, Förtroligt, Nr 455, Johan Beck-Friis till utrikesrådet Dahlman, UD, HP 1 An, Volym 206 (CLVIII), RA.
- 36 Oslo den 1 juli 1950, förtroligt, Nr 43, Johan Beck-Friis till utrikesrådet S. Dahlman, UD, HP 1 An, Volym 208, RA.
- 37 Oslo den 19 februari 1949, förtroligt, Johan Beck-Friis till utrikesrådet Dahlman, UD, HP 1 An, Volym 204 (CLII), RA.
- 38 Oslo den 23 februari 1949, Johan Beck-Friis till utrikesrådet Dahlman, UD, HP 1 An, Volym 204 (CLII), RA.
- 39 Oslo den 31 mars 1949, Förtroligt, Nr 579, Johan Beck-Friis till utrikesrådet Dahlman, UD, HP 1 An, Volym 205, RA.
- 40 17.1.49, Tage Erlanders arkiv, F VIII: 1 (Försvarsförbundsförhandlingarna 1948–1949, Volym 1), Minnesanteckningar ang nordiskt försvarsförbund 1947–1949, ARAB.
- 41 Kopia av telegram från Dahlman den 18/2 1949, “ang Norges politik“, till beskickningarna i London, Paris och Washington, UD, HP 1 An, Volym 204 (CLII), RA.
- 42 Oslo den 3 januari 1949, “Norge och västmakterna“, Nr 3, Strängt förtroligt, Johan Beck-Friis till Östen Undén, UD, HP 1 An, Volym 203 (CL), RA. En annan norrman, som “direkt verkade för norsk anslutning Atlantpakten“, var den norske ambassadören i Washington – Wilhelm Morgenstjerne. Se den 19/1 1949, Östen Undéns samling, Östen Undéns dagbok, KB.
- 43 Se t.ex. Oslo den 22 februari 1949, “Förhållandet Sverige - Norge“, nr 211, förtroligt, Johan Beck-Friis till statsrådet N.J.E. Quensel (t.f. chef för UD), UD, HP 1 An, Volym 204 (CLII), RA.
- 44 Den 22–26/6 1949, Östen Undéns samling, Östen Undéns dagbok, KB.
- 45 Oslo den 20 juni 1949, förtroligt, Nr 1011, Johan Beck-Friis till utrikesrådet Dahlman, UD, HP 1 An, Volym 205 (CLVI), RA.
- 46 Avskrift av förtroligt handbrev från Ambassadören Johan Beck-Friis till chefen för politiska avdelningen, dagtecknat Oslo den 21 september 1949, UD, HP 73 D, Volym 3296 (IV), RA.

MAGNUS PETERSSON

- 47 Se Oslo den 2 september 1949, Förtroligt, nr 269, Johan Beck-Friis till utrikesrådet S. Dahlman, UD, HP 1 An, Volym 206 (CLVIII); Kopia av Oslo den 9 november 1949, strängt förtroligt, Nr 584, Johan Beck-Friis till utrikesrådet S. Dahlman, Volym 206 (CLIX); Oslo den 12 januari 1950, "Hauge ang. försvarssamverkan Sverige-Norge", Nr 57, Johan Beck-Friis till Östen Undén, Volym 809 (XXI); Oslo den 7 mars 1950, "Norges utrikespolitik", Nr 295, Strängt förtroligt, Johan Beck-Friis till Östen Undén, Volym 207 (CLXI) och HP 20 D, Oslo den 17 mars 1950, "Lange och nordiskt försvarssamarbete", Nr 348, strängt förtroligt, Johan Beck-Friis till Östen Undén, Volym 989 (XLII), RA.
- 48 Oslo den 30 januari 1950, strängt förtroligt, nr 176, Johan Beck-Friis till utrikesrådet S. Dahlman, HP 1 An (CLX), RA.
- 49 Kopia av Oslo den 11 april 1950, "ang. förväxl. Vid kurirbefodr.", strängt förtroligt, Nr 178, Johan Beck-Friis till Kabinetssekreteraren Dag Hammarskjöld, UD, HP 1 An, Volym 207 (CLXII), RA.
- 50 Oslo den 8 november 1949, Förtroligt, Nr 583:a, Johan Beck-Friis till utrikesrådet S. Dahlman, UD, HP 1 An, Volym 206 (CLIX), RA.
- 51 Ant från besök i Oslo 7/11 49, s. 56ff, Nils Swedlunds arkiv, Volym 1, KrA.
- 52 Resa till Norge sommaren 1949, Fredrik Löwenhielm, 1 delen 6/7-9/7 1949, Fst/Utr, Serie E III:12, Inkomna skrivelser 1947-49, Rese- och studierapporter, Volym 3, KrA.
- 53 Se Petersson, Magnus: "Sverige och Väst. Det säkerhetspolitiska samarbetet mellan Sverige, Norge och västmakterna 1949-1969", en uppsats som är under publicering i Wedin, Lars och Åselius, Gunnar (red): *Mellan byråkrati och krigskonst. Studier av svenska strategier för det kalla kriget* (Försvarshögskolan, Stockholm, kommande)..
- 54 Se Molin, Karl: *Omstridd neutralitet. Experternas kritik av svensk utrikespolitik 1948-50*. (Tidens förlag, Stockholm 1991) s. 59-66.
- 55 Se Zetterberg, Kent: "Skandinavisk samverkan? 'N-D-S 1945-49.' En studie i militärpolitiskt samarbete, strategisk analys och den säkerhetspolitiska prövningen av ett skandinaviskt försvarsförbund mellan krigsslutet och Atlantpaktens bildande" i Zetterberg, Kent (red): *Hotet från öster. Tre studier om svensk säkerhetspolitik, krigsplanering och strategi i det kalla krigets första fas 1945-1958*" (Försvarshögskolan, Stockholm 1997) s. 30.
- 56 Molin, a.a. s. 65.